

ЮРИДИЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА ПРАВОСУДДЯ (ВИБРАНІ АСПЕКТИ)

Мета цієї статті — представлення окремих результатів філософсько-правового дослідження герменевтики правосуддя. Окреслюючи правосуддя як об'єкт філософсько-правового дослідження, ми тлумачимо його не як будь-яку судову діяльність, а як таку, що спрямована на здійснення ідеї права. У цьому смислі судочинство не ототожнюється з правосуддям, воно є її формою здійснення. Інтерпретація правосуддя і судочинства в нашому дослідженні зв'язані герменевтично: у виявленні певних смислів, істотних для дослідження, в спробі вироблення філософсько-правової концепції правосуддя.

Смисл правосуддя: «широке герменевтичне коло». «Суд є штучним творінням, а саме — людською інституцією, й природно, що вона також передбачає поняття речі: суд запроваджено для того, щоб здійснювати правосуддя. Поняття права і судочинства лежать в основі існування всієї конструкції» [2, 87]. Так розмірковує про суд один із сучасних філософів, який намагається зрозуміти сутність суду на основі розуміння його природи та атрибутів, пов'язаних з судовою діяльністю (наприклад, судовий молоток). Розмірковуючи про суд, намагаючись визначити та пояснити його сутність, ми, як філософи, легко можемо заблукати в лабіринтах смислів й без дороговказів у якому ми можемо відчувати себе в пастці.

Яким має бути наш дороговказ? Погоджуючись чи випробовуючи тезис про те, що сутністю суду (в смислі судової діяльності, судочинства) є здійснення правосуддя, ми водночас не можемо оминати своєю увагою (й відтак тлумачити) інші чинники, прояви сутності того, що пов'язано з діяльністю судів. Іншими словами, об'єктом дослідження (зокрема, й філософсько-правового, в нашому випадку) має бути не лише ідея правосуддя, але й її здійснення. У зв'язку з цим, подібно до того, як об'єктом історико-правового дослідження є не тільки держава і право, а й широке коло історичних подій, політичного, соціально-економічного, ідеологічного, етичного, етнографічного та іншого характеру, за яких держава і право існували і без яких їх не можливо правильно витлумачити [5, 80; 6, 210], так і правосуддя має досліджуватися як сутність і явище з огляду на, так би мовити, «широке герменевтичне коло», пояснюватися й тлумачитися в ширшому контексті, на кожному з етапів свого здійснення.

Тлумачення: текстуалізм і контекстуалізм. Як методологічно визначити межі «широкого герменевтичного кола» правосуддя? Один із варіантів — користуватися певними підходами як методологічною моделлю, інший — триматися в межах смислів певної метафори (в цьому розумінні нам імпонує використання та значення метафори для розуміння та конструювання правової дійсності [9, 36–37], а в нашому дослідженні — «справедливості як метафори правосуддя»).

Коли йдеться про тлумачення дій судді, варто пам'ятати про те, що саме суддя, хоч і в рамках процесу, вдається до акту судження, де останній «виявляє всі свої відомі значення: мати думку, оцінювати, вважати істинним чи справедливим і, зрештою, приймати рішення» [10, 184].

Коли йдеться про тлумачення судових рішень, доречно застосовувати текстуалізм і контекстуалізм: це сприятиме не лише дослідженню дійсного змісту правового положення нормативно-правового акта, але й розумінню підстав і мотивів ухваленого рішення. Якщо текстуальний підхід визначає розуміння тексту рішення, то контекстуальний — контексту, в якому воно приймалося. Так, наприклад, рішення (та аналіз його змісту) про засудження до страти Сократа не можна вважати цілісним без урахування обставин, які зумовили процес над Сократом, історичних, соціальних умов тогочасних Афін. Те ж стосується більш сучасного процесу над Саддамом Хусейном: з-поміж контекстів процесу й судового рішення про засудження до страти є захоплення Іраку «силами коаліції», повалення режиму Хусейна, наявність смертної кари як міри покарання. Контекстуальний підхід дозволяє пояснити вплив різних чинників на судові рішення. Контекстуальний підхід також дозволяє пояснити вплив неправових (чи позаправових чинників) на судові рішення. Тому контекстуальний підхід є істотним чинником аналізу судового рішення й, зрештою, «звіренням» його з ідеєю правосуддя.

Правосуддя чи судочинство: зміст і форма. Аби не згубитися в смислах, дослідимо юридичне тлумачення змісту «термінологічних форм» того, що позначається, як «правосуддя» та «судочинство» в позитивному, зокрема, конституційному праві України.

Конституція України провадить, що «правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються» (ч. 1 ст. 124). Ці та інші положення статті 124 Конституції України науково тлумачаться як такі, що «визначають основні засади правосуддя як особливої функції державної влади» [3, 289]. А також, що «правосуддя вправі здійснювати тільки суди, створені відповідно до Конституції. Ніякий інший державний орган чи посадова особа не вправі брати на себе повноваження суду — визнавати особу винною у вчиненні злочину, призначати за нього покарання, виконувати інші функції суду» [3, 289].

Звернімося до тлумачення конституційних положень щодо правосуддя, зокрема в практиці єдиного органу конституційної юстиції в Україні — Конституційного Суду України, викладених у його правових позиціях.

Конституційний Суд України тлумачить правосуддя як галузь державної діяльності. Як вказав Суд, «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя — це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [13]. Суд підтвердив зазначену правову позицію в одному зі своїх наступних рішень [14]. Керуючись тим, що правосуддя є самостійною галуззю державної діяль-

ності, Конституційний Суд України визнав діяльність низки державних і недержавних органів та інституцій «такою, що не здійснює функції правосуддя в контексті статті 124 Конституції України» або ж такою, що не належить до «системи національної юрисдикції».

Зазначене дозволяє зробити висновок про таке розуміння положень щодо правосуддя в Конституції України: це спеціальний вид державної діяльності, що здійснюється винятково судами України як державними органами. Оскільки зазначену діяльність в однаковій мірі (принаймні, термінологічно) можна назвати судочинством, то залишається питання про те, що дає підстави називати зазначену діяльність судів правосуддям.

Правосуддя: з'ясування сутності через тлумачення. «У ході офіційного тлумачення конституції відбувається процес «сміслошукання» (як і процес смисловідтворення). Але об'єктом цієї діяльності є не лише сам текст: «смісл» останнього відшукується не так у ньому, як у «фактичному праві», «фактичній конституції». Стосовно ж юридичного тексту відбувається певною мірою і процес «сміслотворення», інакше кажучи — процес «приписування» йому саме того смислу, який вже відшукано у позатекстових джерелах» [10, 37].

З огляду на зазначене, продовжимо пошук відповіді на порушене вище питання про розмежування правосуддя і судочинства. Це звертає нас до низки правових позицій з рішень Конституційного Суду України, в яких відзначалися змістовні характеристики поняття правосуддя. Ключовою можна вважати таку правову позицію: «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [15]. Цю правову позицію, акцентуючи на «дотриманні справедливості», Конституційний Суд України повторив у ще одній справі (про призначення судом більш м'якого покарання). Водночас Суд вказав і на інструментальну функцію правосуддя, зазначивши, що «право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя» [16].

Зазначені правові положення дають підстави стверджувати про наявність формальних і змістовних ознак правосуддя, що характеризують його сутність.

Правосуддя і судочинство: термінологічно. З'ясовуючи зміст термінів правосуддя і судочинство, звернемося також і до їхнього термінологічного та змістовного аналізу й відповідного тлумачення.

Наявність різних термінів (правосуддя і судочинство) вказує на те, що йдеться про різні поняття, які ними позначаються. Термін, або фахове слово, є словниковою одиницею, яка позначає специфічний для певного фаху зміст. Для юридичного фаху це означає існування різного специфічного змісту у випадку термінів правосуддя і судочинства. Буквально (текстуально) термін «правосуддя» означає «суд за правом», термін «судочинство» — «діяльність суду» (чинити — щось робити, діяти). Тому, припускаємо, перший термін акцентує на змісті (судова діяльність за правом), другий — на формі діяльності (просто діяльність суду) як специфічному смислі термінів.

Аргумент про те, що йдеться про різні за змістом терміни доповнює аргу-

мент, який ми тут називатимемо «аксіологічним». Сучасні визначення зазначених термінів указують на те, що якщо у випадку судочинства йдеться про (будь-яку) діяльність суду, то у випадку правосуддя йдеться про діяльність із розгляду справ із певною метою (захисту прав та свобод людини, юридичних осіб, держави). Тобто йдеться не про будь-яку діяльність суду, а таку, що відповідає зазначеній меті. Зазначені змісти фіксуються у юридичній літературі, нормативно-правових актах. Так, у юридичній науці судочинство визначається як «процесуальна форма здійснення правосуддя, діяльність суду» [12, 718]. Між тим правосуддя визначається як «правозастосувальна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесені до його компетенції [...] справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави» [7, 50]. Зазначені визначення підтверджують спроможність висновку: правосуддя здійснюється через судочинство як форму діяльності.

Доповнимо наш висновок філософсько-правовим аргументом: через з'ясування розуміння і змісту терміна «право» в термініві правосуддя. Не вдаючись до загалом істотної й розлогої дискусії про те, що є правом, відзначимо істотність цього питання для розуміння предмета філософії права як такого, що впливає із розрізнення понять право і закон (це, наприклад, за В. С. Нерсесянцем, і становить предмет філософії права). У цьому зв'язку з певною умовністю можна стверджувати: правосуддя є не законсуддям. Ми могли б вдатися до дискусії про значення права і закону в судовій діяльності й виявили б, що за позитивним правом суддя, для прикладу в Україні, ухвалюючи рішення, керується (зобов'язаний керуватися) виключно законом. Через те, що поняття закону і права можуть вважатися ідентичними, на думку деяких дослідників чи в уявленні деяких суддів, можна стверджувати про тотожність, так би мовити, законсуддя і правосуддя. Втім так само можна стверджувати про нетотожність права і закону, й за таким розумінням доводити про якісно відмінний зміст терміна правосуддя.

Правосуддя як ідея: тлумачимо дійсність. Чи не найбільш ґрунтовним аргументом на користь висновку про нетотожність правосуддя і судочинства є їхнє тлумачення через співвіднесення зі смислами, які вони мають у дійсності. В певному розумінні герменевтика (тлумачення) виступає «способом ставлення до дійсності», в нашому випадку правової [4, 13]. Зокрема, йдеться про судові рішення та тлумачення їхнього смислу учасниками судового процесу.

Почнемо з твердження про те, що якщо правосуддя та судочинство — тотожні поняття, то будь-яка судова діяльність може вважатися здійсненням правосуддя. Досвід, утім, не підтверджує цю тезу й доводить зворотне: рішення суду, прийняте всупереч закону, не вважається правосудним. Судові рішення, прийняті відповідно до закону, але всупереч праву, теж не вважаються такими, що спрямовані на здійснення правосуддя. Як приклад, можна назвати окремі рішення судів часів нацистської Німеччини щодо поводження із психічно хворими чи представниками певних етнічних груп.

Більше того, якщо припустити, що метою здійснення правосуддя є досягнен-

ня справедливості шляхом прийняття справедливого судового рішення, то нема підстав вважати, що кожне судове рішення може вважатися таким, що відповідає цій меті. Рішення надалі оскаржуються, чимало з них скасовуються чи змінюються, що, припускаємо, не траплялося в разі, коли б суди приймали справедливі рішення.

Контраргументом проти зазначеної позиції могло б бути твердження про те, що справедливість — це суб'єктивне почуття й навіть рішення, прийняті згідно із законом і правом, не відповідають суб'єктивним уявленням про справедливість, що формують такі почуття; тут доречно також згадати й про поєднання юридичної семіотики і юридичної психології, оскільки розуміння опосередковує емоцію (психологічне переживання) і знак (символ). Поєднання їх дослідження сприяє визначенню й головній категорії юридичної герменевтики — праворозуміння [8].

Підсумовуючи цю частину викладу та наведені аргументи, відзначимо на основі термінологічного та змістовного аргументів наявність достатніх підстав для розмежування термінів «судочинство» і «правосуддя». Те, що кожен суд може вважатися таким, що здійснює судочинство, але не кожен — таким, що здійснює правосуддя, є важливим дослідницьким аргументом, що зумовлює необхідність подальшого виявлення істотних змістовних відмінностей між правосуддям і судочинством, і завданням подальшого філософсько-правового дослідження теми «Філософія правосуддя».

Правосуддя як герменевтика та сфера інтегрування праворозуміння. Якщо виходити з того, що справедливість є метою правосуддя, то правосуддя є тією сферою, яка може дозволити краще розуміння поняття справедливості й загалом права. В цьому смислі сфера правосуддя постає як герменевтика праворозуміння. Судове рішення стає певним символом здійснення чи не здійснення правосуддя в розумінні справедливості. Істотним є значення інтерпретації справедливості як символу, метафори. Так, визнання особи винуватою (злочинцем) може інтерпретуватися стороною обвинувачення і потерпілим й, зрештою, державою, як торжество справедливості. Водночас визнання винуватим особи невинуватої розуміється не просто як помилка (що трапляється), але і як несправедливість. Відповідно, рішення стає певним символом права й виробляється ставлення до нього як до права, а також відповідне розуміння права. По суті, певне праворозуміння витлумачується в процесі здійснення судочинства, правосуддя.

Зазначені положення народилися в процесі аналізу судової діяльності й являють право як динамічний процес, радше ніж статичну даність.

Це не випадково, адже в судовому процесі визначення істотних для вирішення справи обставин кульмінує в пошуку та застосуванні до них відповідного права, правових норм. Відбувається динамічний процес унормовування дійсності правом. Цей процес є динамічним ще й тому, що учасники процесу «по-своєму» інтерпретують факти в обставини справи, згодом підбирають правові норми, які, вони вважають, мають застосовуватися до даних обставин. Так, у кримінальному процесі відбувається динамічний змагальний процес між зви-

нуванням і захистом, які намагаються переконати суддю в коректності своєї версії того, що відбулося (обставини), й юридичній їх оцінці (застосування правових норм). Окрему версію може мати потерпілий чи його представник, свідки (щодо обставин). При цьому всі учасники можуть по-різному тлумачити правові норми та їх застосування: в дусі позитивізму, юснатуралізму (теорії природного права) чи навіть пропонуючи змішане праворозуміння. В цьому смислі судовий процес і його результат постає як сфера синтезування, інтегрування (чи неінтегрування) різних праворозумінь. Таким чином, праворозуміння постає не лише як суто теоретична діяльність, якою займаються теоретики і філософи права, але і як практична сфера правового смислотворення. Зрештою, й виникає можливість інтегративного праворозуміння.

З юридичної точки зору в аналізі зазначених процесів доречним може стати інтерпретивізм (interpretivism), як напрям сучасної юриспруденції та філософії права, що часом ідентифікують з континентальною юридичною герменевтикою. Інтерпретивізм уявляється як «третій шлях» між теорією природного права і юридичним позитивізмом. Під інтерпретивізмом також розуміють європейську юридичну герменевтику. Головні положення (твердження) інтерпретивізму полягають у тому, що право не є певною сукупністю даних (данності), правил чи фактів, а те, що юристи мають на меті витлумачити чи отримати у своїй юридичній діяльності. Крім того, не проводиться розмежування між правом і моральністю. Водночас уявляється, що право не є іманентним природі, а правові цінності та принципи існують не незалежно. Перше уявлення протиставляє інтерпретивізм юридичному позитивізму, друге — теорії природного права.

У судовій діяльності за умов інтерпретивізму як «зливаються» кордони праворозумінь, так і відбуваються колізії між ними. Все це відбувається як в світлі пошуку оптимального рішення для сторін, законного чи правомірного рішення — згідно з чинним правом, так і справедливого рішення — згідно з уявленнями про справедливість як ідею права та ідею правосуддя. По суті, не лише юридична герменевтика стає методологією здійснення правосуддя [1], але й здійснення правосуддя стає методологією пошуку та здійснення права.

Підсумовуючи, відзначимо, необхідність подальшого філософсько-правового герменевтичного дослідження правосуддя у визначених аспектах з метою формування відповідної частини філософсько-правової концепції правосуддя.

Література

1. Бернюков А. М. Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 — «Філософія права» / А. М. Бернюков. — Л., 2009.
2. Йопає Г. Принцип відповідальності. У пошуках стику для технологічної цивілізації: пер. з нім. / Г. Йопає. — К.: Лібра, 2001.
3. Коментар до Конституції України. — 2-ге вид., випр. та допов. — К.: Ін-т законодавства ВР України, 1998.
4. Квіт С. М. Основи герменевтики: навч. посіб. / С. М. Квіт. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003.
5. Костицкий М. В. Объект и предмет историко-правового познания / М. В. Костицкий // Філо-

- софські та психологічні проблеми юриспруденції: вибр. наук. пр. / І. А. Тимченко. Слово про колегу, товариша; відп. ред. П. В. Кушакова-Костицька. — Чернівці: Рута, 2008. — С. 80–83.
6. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Ю. П. Лобода. — Л.: Світ, 2009.
 7. Маляренко В. Т. Правосуддя // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К.: Укр. енцикл. — Т. 5.
 8. Мережко А. Юридическая семиотика и юридическая герменевтика / А. Мережко // Юридическая практика. — 2002. — 20 февр.
 9. Оборотов Ю. П. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права): монография / Ю. П. Оборотов. — О.: Юрид. а-ра, 2002.
 10. Рабінович П. Конституційне судочинство як інструмент тлумачення законодавства відповідно до соціальних потреб і змін / П. Рабінович // Вісник Конституційного Суду України. — 2007. — № 1. — С. 31–37.
 11. Рікер П. Право і справедливість / П. Рікер; пер.: О. Сирцова, В. Каденко. — К.: Дух і літера, 2002.
 12. Сірий М. І. Судочинство / М. І. Сірий, В. М. Тертишник // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К.: Укр. енцикл. — Т. 5.
 13. Абзац перший пункту 3 Ухвали Конституційного Суду України № 44-з від 14 жовтня 1997 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».
 14. Абзац третій пункту 4 Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 року (справа про завдання третейського суду).
 15. Абзац шостий пункту 9 Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора).
 16. Абзац другий пункту 3 Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2002 від 7 травня 2002 року (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб).

Анотація

Бігун В. С. Юридична герменевтика правосуддя (вибрані аспекти). — Стаття.

У статті розглядаються окремі аспекти герменевтики правосуддя в контексті філософсько-правового дослідження правосуддя, зокрема: сенс правосуддя і «широке герменевтичне коло», тлумачення за допомогою текстуалізму і контекстуалізму, правосуддя і судочинство в контексті змісту і форми, з'ясування сутності правосуддя через тлумачення, термінологічні аспекти правосуддя і судочинства, тлумачення правосуддя як ідеї в дійсності, правосуддя як герменевтика та сфера інтегрування праворозуміння.

Ключові слова: сенс правосуддя, широке герменевтичне коло, судочинство, інтерпретевізм.

Summary

Bigun V. S. Legal Hermeneutics of Justice (Selected Aspects). — Article.

Article presents some aspects of hermeneutics of justice in the context of philosophical-legal research of justice as judicial process, in particular: the sense of justice and «wide hermeneutical circle», the interpretation in terms of textualism and contextualism, justice and legal proceeding in the context of substance and form, search for the sense of justice through interpretation, terminological aspects of justice and legal proceeding, interpretation of justice as idea in reality, justice as hermeneutics and sphere of integration of concepts of law.

Keywords: sense of justice, wide hermeneutical circle, legal proceeding, interpretivism.